

Mashrab R. ANOROV,

O'qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: mashrabdomila@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8132-5429>

Dotsent, PhD G. Abdullayeva taqrizi asosida

FOUNDATIONS FOR DEVELOPING YOUNG PEOPLE'S SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION THROUGH ORAL FOLK ART

Annotation

The article examines the pedagogical potential of oral folklore in developing the spiritual and moral education of young people. The study uses theoretical analysis, comparative analysis, content analysis, generalization and pedagogical modeling to identify the educational functions of epics, fairy tales, proverbs, legends and folk songs. The results show that folklore materials can effectively support the formation of patriotism, loyalty, honesty, courage, diligence, respect and responsibility when they are linked with problem-based discussion, reflection and real-life situations. The practical contribution of the study is the systematization of pedagogical conditions for integrating oral folklore into the educational process of higher education.

Key words: Oral folklore, spiritual and moral education, folk pedagogy, youth, national values, epic, Alpomish, educational potential, pedagogical approach.

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ СРЕДСТВАМИ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Аннотация

В статье анализируется педагогический потенциал устного народного творчества в развитии духовно-нравственного воспитания молодежи. В исследовании применены теоретический и сравнительный анализ, контент-анализ, обобщение и педагогическое моделирование для определения воспитательных функций эпосов, сказок, пословиц, преданий и народных песен. Результаты показывают, что фольклорный материал способствует формированию патриотизма, верности, честности, мужества, трудолюбия, уважения и ответственности при его сочетании с проблемным обсуждением, рефлексией и жизненными ситуациями. Практическая значимость исследования состоит в систематизации педагогических условий интеграции устного народного творчества в воспитательный процесс высшего образования.

Ключевые слова: Устное народное творчество, духовно-нравственное воспитание, народная педагогика, молодежь, национальные ценности, эпос, «Алпомиш», воспитательный потенциал, педагогический подход.

XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA YOSHLARNING MA'NAVYI-AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada xalq og'zaki ijodining yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, mazmuniy tahlil, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlari asosida doston, ertak, maqol, matal, rivoyat va xalq qo'shiqlarining tarbiyaviy funksiyalari aniqlashtirilgan. Natijalarda folklor namunalarini muammoli muhokama, refleksiya va hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash vatanparvarlik, sadoqat, halollik, mardlik, mehnatsevarlik, hurmat va mas'uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan. Maqolaning amaliy ahamiyati xalq og'zaki ijodini oliy ta'lim tarbiyaviy jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik shartlarini tizimlashtirishda namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, xalq pedagogikasi, yoshlar, milliy qadriyat, doston, Alpomish, tarbiyaviy imkoniyat, pedagogik yondashuv.

Kirish. Yosh avlodning ma'naviy-axloqiy qiyofasi jamiyatning nafaqat bugungi ijtimoiy muhitini, balki uning istiqboldagi taraqqiyot yo'nalishini ham belgilaydi. Globallashuv, raqamli axborot oqimining keskin ortishi va turli madaniy ta'sirlarning bir vaqtda yoshlar ongiga kirib borishi tarbiya masalasiga yangicha pedagogik yondashishni talab etmoqda. Bunday sharoitda milliy madaniy merosni zamonaviy ta'lim mazmuni bilan bog'lash, yoshga tayyor axloqiy hukmni berishdan ko'ra, uni qadriyatlar ustida fikrlashga, xulosa chiqarishga va shaxsiy pozitsiyasini asoslashga o'rgatish muhimdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida ma'naviy taraqqiyot, yosh avlodning bilim va tafakkurini yuksaltirish hamda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash masalalari jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari bilan bog'liq holda yoritiladi [13]. Bu yondashuv ta'lim jarayonida xalqning tarixiy-madaniy merosidan maqsadli foydalanish zaruratini kuchaytiradi.

Xalq og'zaki ijodi ana shunday tarbiyaviy resurslardan biridir. U xalqning tarixiy xotirasi, hayotiy tajribasi, axloqiy mezonlari va ideal inson haqidagi tasavvurlarini avloddan avlodga yetkazib kelgan. Folklor namunalari faqat badiiy-estetik hodisa sifatida emas, balki xalq pedagogikasining uzoq tarixiy tajribada sinalgan vositasi sifatida ham qimmatlidir. M.J. Mutalipovanning xalq pedagogikasiga bag'ishlangan qo'llanmasida milliy, ma'rifiy va madaniy merosdan barkamol shaxs tarbiyasida foydalanish masalasi pedagogik tizimning muhim tarkibi sifatida yoritiladi [1]. R. Mavlonova va hammualliflar esa tarbiya nazariyasini milliy tarbiya an'analari va pedagogik tajriba bilan bog'liq holda talqin qiladilar [2].

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning maqsadi xalq og'zaki ijodi vositasida yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash hamda oliy ta'lim tarbiyaviy amaliyotida foydalanish mumkin bo'lgan mazmuniy yo'nalishlarni tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqot obyekti yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoni, predmeti

esa xalq og'zaki ijodi namunalarining mazkur jarayondagi tarbiyaviy imkoniyatlaridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning jamiyat, Vatan, oila, mehnat, boshqa insonlar va o'z xatti-harakatlariga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirish bilan bog'liq murakkab pedagogik jarayondir. Pedagogik manbalarda uning mazmuni vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, adolat, mas'uliyat, mehnatsevarlik, odob, ijtimoiy hamjihatlik singari fazilatlar bilan izohlanadi [2; 3]. Bu fazilatlar abstrakt tushunchalar sifatida emas, kundalik vaziyatlarda namoyon bo'ladigan xulqiy tanlovlar orqali mustahkamlanadi.

Xalq og'zaki ijodining afzalligi shundaki, unda axloqiy me'yor ko'pincha tayyor nasihat shaklida emas, obraz, voqea, qarama-qarshilik va qahramon tanlovi orqali ifodalanadi. Talaba yoki o'quvchi qahramonning harakatini baholar ekan, aslida yaxshilik va yomonlik, sadoqat va xiyonat, jasorat va qo'rqqulik, saxovat va baxillik kabi axloqiy kategoriyalarni muhokama qiladi. Shu sabab folklor materiali tarbiyaviy suhbat, muammoli savol, keys, munozara, refleksiya va loyiha metodlari uchun tabiiy mazmuniy baza vazifasini bajarishi mumkin.

O'zbek folklorshunosligida xalq og'zaki poetik ijodining janr xususiyatlari, badiiy tabiati va ijtimoiy funksiyalari K. Imomov, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, O. Safarov kabi olimlarning tadqiqotlarida tizimli yoritilgan [4]. Keyingi tadqiqotlarda ham xalq og'zaki ijodining ta'lim va tarbiyadagi o'rni alohida qayd etilmoqda. N.O. Safarova va R.J. Jalolova xalq og'zaki ijodi bolalarda milliy qadriyatlarga munosabat, Vatanga muhabbat va ma'naviy salohiyatni rivojlantirishini ta'kidlaydi [5]. G. Haydarova materiallariga tayangan zamonaviy tadqiqotlarda esa «Alpomish» kabi dostonlarning yoshlarning axloqiy va ijtimoiy qarashlariga ta'siri ko'rsatilgan [6].

Masalaning bugungi holatida bir muammo ko'zga tashlanadi: folklor namunalaridan foydalanish ayrim hollarda faqat matnni o'qish, mazmunini so'zlab berish yoki qahramonni «ijobiysalbiy» tarzda ajratish bilan cheklanadi. Bunday yondashuv folklorning tarbiyaviy imkoniyatini to'liq ishg'a solmaydi. Zamonaviy pedagogik vazifa folklor matnidagi qadriyatni talabaning real hayotiy tajribasi bilan bog'lash, qahramon tanlovini tahlil qilish va shu asosda shaxsiy axloqiy pozitsiya hosil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, unda pedagogik va folklorshunoslikka oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, mazmuniy tahlil, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Manbalar tanlashda uch mezon e'tiborga olindi: birinchidan, xalq pedagogikasi va ma'naviy tarbiyaning nazariy asoslarini yorituvchi darslik hamda qo'llanmalar; ikkinchidan, o'zbek folklori va «Alpomish» dostonining ilmiy nashrlari; uchinchidan, so'nggi yillarda xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlarini pedagogik nuqtai nazardan o'rgangan ilmiy maqolalar.

Tahlilda folklor janrlarining yoshlar tarbiyasiga ta'siri «qadriyat – badiiy vaziyat – pedagogik faoliyat – refleksiya – xulqiy pozitsiya» ketma-ketligi asosida ko'rib chiqildi. Mazkur ketma-ketlik folklor materialini shunchaki axborot sifatida emas, tarbiyaviy faoliyatning mazmuniy vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy salohiyati, avvalo, uning ko'p qatlamli mazmunida namoyon bo'ladi. Maqollarda axloqiy fikr ixcham va umumlashgan shaklda berilsa, ertaklarda yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi ziddiyat voqealar tizimi orqali ochiladi. Rivoyatlarda tarixiy xotira va ibrat,

1-jadval. Xalq og'zaki ijodi janrlarining ma'naviy-axloqiy tarbiyadagi imkoniyatlari

Janr	Yetakchi tarbiyaviy mazmun	Tavsiya etiladigan metod	Kutiladigan natija
Doston	Mardlik, sadoqat, vatanparvarlik, mas'uliyat	Muammoli tahlil, munozara, obraz tahlili	Axloqiy tanlovni asoslash
Ertak	Yaxshilik, adolat, halollik, oqibat	Keys, rolli tahlil, alternativ yakun	Sabab-oqibatni anglash

dostonlarda esa shaxsning murakkab sinovlar oldidagi irodasi, sadoqati va mas'uliyati keng epik ko'lamda tasvirlanadi. Shuning uchun har bir janrning pedagogik funksiyasi bir xil emas; ularni maqsadga muvofiq tanlash tarbiyaviy samaradorlikning muhim shartidir.

«Alpomish» dostoni bu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Fozil Yo'ldosh o'g'li variantining ilmiy nashri o'zbek qahramonlik eposining tayanch manbalaridan biri hisoblanadi [7]. Dostonda mardlik faqat jismoniy kuch bilan emas, va'daga sadoqat, yaqinlariga mas'uliyat, sabr, do'stlikka vafu va or-nomusni himoya qilish bilan birga namoyon bo'ladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham Alpomish obrazi orqali mardlik, jasorat, fidoyilik va vatanparvarlikni shakllantirish imkoniyatlari qayd etilgan [8]. Barchin obrazi esa aql-zakovat, qat'iyat, or-nomus va mustaqil qaror kabi fazilatlarini muhokama qilish uchun muhim tarbiyaviy material beradi [9].

Bu o'rinda doston qahramonlarini mutlaq ideallashtirish emas, ularning harakatlarini pedagogik savollar orqali tahlil qilish maqsadga muvofiq. Masalan: «Qahramonning ushbu vaziyatdagi qarorini qanday baholash mumkin?», «Sadoqat bilan shaxsiy manfaat to'qnashsa, qanday mezon asosida tanlov qilish kerak?», «Mardlikning zamonaviy hayotdagi ko'rinishi nimada?». Bunday savollar folklor matnini hozirgi yoshning tajribasiga yaqinlashtiradi.

Xalq maqollari esa qisqa vaqt ichida axloqiy vaziyatni muhokama qilish uchun qulay vositadir. «Birik bor joyda tiriklik bor», «Yaxshilik yerda qolmas», «Mehnatning tagi rohat» singari mazmuniy formulalar hamjihatlik, ezgulik va mehnatsevarlik g'oyalarini ifodalaydi. Biroq pedagogik jarayonda maqolni shunchaki yodlatish yetarli emas. Talabadan uning mazmuniga mos hayotiy vaziyat topish, qarama-qarshi holatni tasvirlash yoki maqolning bugungi ijtimoiy muhitdagi ahamiyatini asoslash talab etilsa, mazmun shaxsiy fikrga aylanadi.

Ertaklar va rivoyatlarda esa sabab-oqibat bog'lanishini tahlil qilish imkoniyati kuchli. Qahramonning qilgan yaxshiligi yoki xatosi qanday natijaga olib kelgani, unga atrofdaigilar munosabati, yakuniy adolat mezonni yoshlarning axloqiy tafakkurini faollashtiradi. Xalq qo'shiqlari, marosim folklori va urf-odatlariga oid materiallar esa shaxsning jamoa, oila va avlodlararo munosabat haqidagi tasavvurlarini boyitadi. B. Sarimsoqovning marosim folkloriga oid tadqiqotlari bu qatlamning ijtimoiy-madaniy mazmunini anglash uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi [10].

Oliy ta'lim sharoitida, jumladan Toshkent amaliy fanlar universiteti kabi amaliy yo'nalishga urg'u beradigan ta'lim muhitida folklor materiallarini kasbiy va hayotiy kompetensiyalar bilan bog'lash maqsadga muvofiq. Masalan, pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talaba doston yoki ertakdagi tarbiyaviy vaziyatni tahlil qilib, undan maktab yoki auditoriya uchun mini-keys yaratishi mumkin. Boshqa yo'nalishlarda esa jamoaviy mas'uliyat, halollik, va'daga sodiqlik, mehnat etikasi kabi universal qadriyatlarni kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash mumkin.

Natijalar asosida xalq og'zaki ijodidan foydalanishning to'rtta pedagogik sharti ajratildi: birinchisi – folklor namunasini yosh va ta'lim bosqichiga mos tanlash; ikkinchisi – matndagi qadriyatni aniq pedagogik maqsad bilan bog'lash; uchinchisi – tinglovchini passiv qabul qiluvchi emas, muhokama va baholash subyekti sifatida jalb etish; to'rtinchisi – mashg'ulot yakunida refleksiya va hayotiy tatbiqni tashkil qilish. Ushbu shartlar bajarilganda folklor materiali tarbiyaviy tadbirning bezagi bo'lib qolmay, ma'naviy-axloqiy rivojlanish vositasiga aylanadi.

Maqol va matal	Mehnat, birlik, odob, insoniylik	Izohlash, hayotiy misol, qiyoslash	Qadriyatni kundalik vaziyatga tatbiq etish
Rivoyat	Tarixiy xotira, ibrat, yurtga daxldorlik	Manba tahlili, reflektiv suhbat	Milliy o'zlik va daxldorlik hissi
Xalq qo'shiqlari va marosim folklori	Oila, jamoa, avlodlararo hurmat	Madaniy kontekst tahlili, loyiha	Madaniy merosga mas'uliyatli munosabat

Manba: muallif tomonidan pedagogik va folklorshunoslik manbalari tahlili asosida tuzilgan.

Taklif etilayotgan yondashuvning muhim tomoni shundaki, unda tarbiya «to'g'ri javobni aytib berish» bilan cheklanmaydi. Folklor syujeti talabani axloqiy fikrlashini ishga tushiruvchi vaziyat sifatida qo'llanadi. O'qituvchi esa hukm chiqaruvchi emas, savol beruvchi va muloqotni boshqaruvchi rolini bajaradi. Bu hol yoshlarning mustaqil fikrlashi, o'z qarashini dalillashi va boshqa pozitsiyaga hurmat bilan munosabatda bo'lishini rivojlantiradi.

Shuningdek, folklor bilan ishlashda tarixiy-madaniy kontekstni hisobga olish zarur. Asar yaratilgan davr me'yorlarini bugungi ijtimoiy hayotga mexanik ko'chirish ilmiy va pedagogik jihatdan to'g'ri emas. Aksincha, o'zgaras umuminsoniy qadriyatlar bilan tarixiy sharoitga xos tasavvurlarni farqlash talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu ma'noda folklor merosi an'ana va zamonaviylik o'rtasida muloqot maydonini yaratadi.

N.X. To'raqulova va I.X. To'raqulova ma'naviy tarbiya masalasini pedagogik texnologiyalar va ma'naviy dunyoqarash monitoringi bilan bog'liq holda yoritganlar [11]. Bu yondashuv folklor vositasida tashkil etiladigan tarbiyaviy ish natijasini ham faqat tadbir o'tkazilganligi bilan emas, yoshlarning fikri, munosabati va xulqiy pozitsiyasidagi o'zgarishlar bilan baholash zarurligini ko'rsatadi. Demak, pedagogik diagnostikada reflektiv esse, vaziyatli savollar, kuzatuv, o'zini o'zi baholash va kichik loyiha natijalaridan foydalanish mumkin.

Xalq og'zaki ijodi yoshlarni milliy qadriyatlarga yaqinlashtirish bilan birga, umuminsoniy axloqiy mezonlarni ham

anglashga xizmat qiladi. Chunki folkloridagi halollik, adolat, mehr-oqibat, sadoqat va mehnatga hurmat kabi tushunchalar milliy shaklda ifodalansa-da, mazmunan keng insoniy ahamiyatga ega. Shu sababli folklor asosidagi tarbiya yoshni faqat o'tmishga qaratmaydi; aksincha, tarixiy tajriba orqali bugungi hayotdagi mas'uliyatli tanlovga tayyorlaydi.

Xulosa va takliflar. O'rganish natijalari xalq og'zaki ijodi yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatga ega ekanini ko'rsatadi. Uning kuchi milliy xotira va qadriyatlarni obrazli, hissiy va hayotiy vaziyatlar orqali yetkazishidir. Doston, ertak, maqol, rivoyat va xalq qo'shiqlari turli pedagogik vazifalarni bajaradi; shu bois ulardan foydalanish janrning xususiyati va tarbiyaviy maqsadga mos ravishda tashkil etilishi kerak.

Xususan, «Alpomish» dostoni yoshlar bilan mardlik, sadoqat, or-nomus, do'stlik, sabr va mas'uliyat haqida mazmunli pedagogik muloqot olib borish imkonini beradi. Biroq tarbiyaviy samara matnning o'zidan avtomatik ravishda kelib chiqmaydi. U o'qituvchining metodik yondashuvi, muammoli savollar, qiyosiy tahlil, refleksiya va real hayot bilan bog'lash orqali yuzaga keladi.

Shundan kelib chiqib, oliy ta'limda xalq og'zaki ijodi namunalarini tarbiyaviy soatlar, pedagogika va ma'naviyatga oid fanlar, mustaqil ta'lim, loyiha ishlari hamda talabalar klublari faoliyatiga integratsiya qilish tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqotlarda mazkur nazariy yondashuvni tajriba-sinov asosida tekshirish, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanish mezonlari va diagnostik ko'rsatkichlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 160 b.
2. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 464 b.
3. To'xtaxodjayeva M.X. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010. – 400 b.
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
5. Safarova N.O., Jalolova R.J. Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodini o'rgatishning nazariy va amaliy asoslari // Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2025. – Vol. 3, Issue 1. – B. 68–72. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.journal-science-innovative.64172.
6. Haydarova G. Tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2021.
7. Alpomish / aytuvchi Fozil Yo'ldosh o'g'li; nashrga tayyorlovchilar H. Zarif, T. Mirzayev. – Toshkent: Sharq, 1998. – 384 b.
8. Otamurodov X.Q. Alpomish dostoni vositasida yigitlarda mardlik tuyg'ularini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari // International Journal of Scientific Researchers. – 2025.
9. Shamsiddinova S. Ona va vafodor yor obrazlarining qiyosiy-pedagogik tahlili («Rustamxon» va «Alpomish» dostonlari misolida) // Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar. – 2026.
10. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. – Toshkent: Fan, 1986.
11. To'raqulova N.X., To'raqulova I.X. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 260 b.
12. Mavlonova R., Normurodova N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: Tib-kitob, 2010. – 216 b.
13. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.